

A NYOLCVANAS ÉVEK MAGYAR IRODALMA

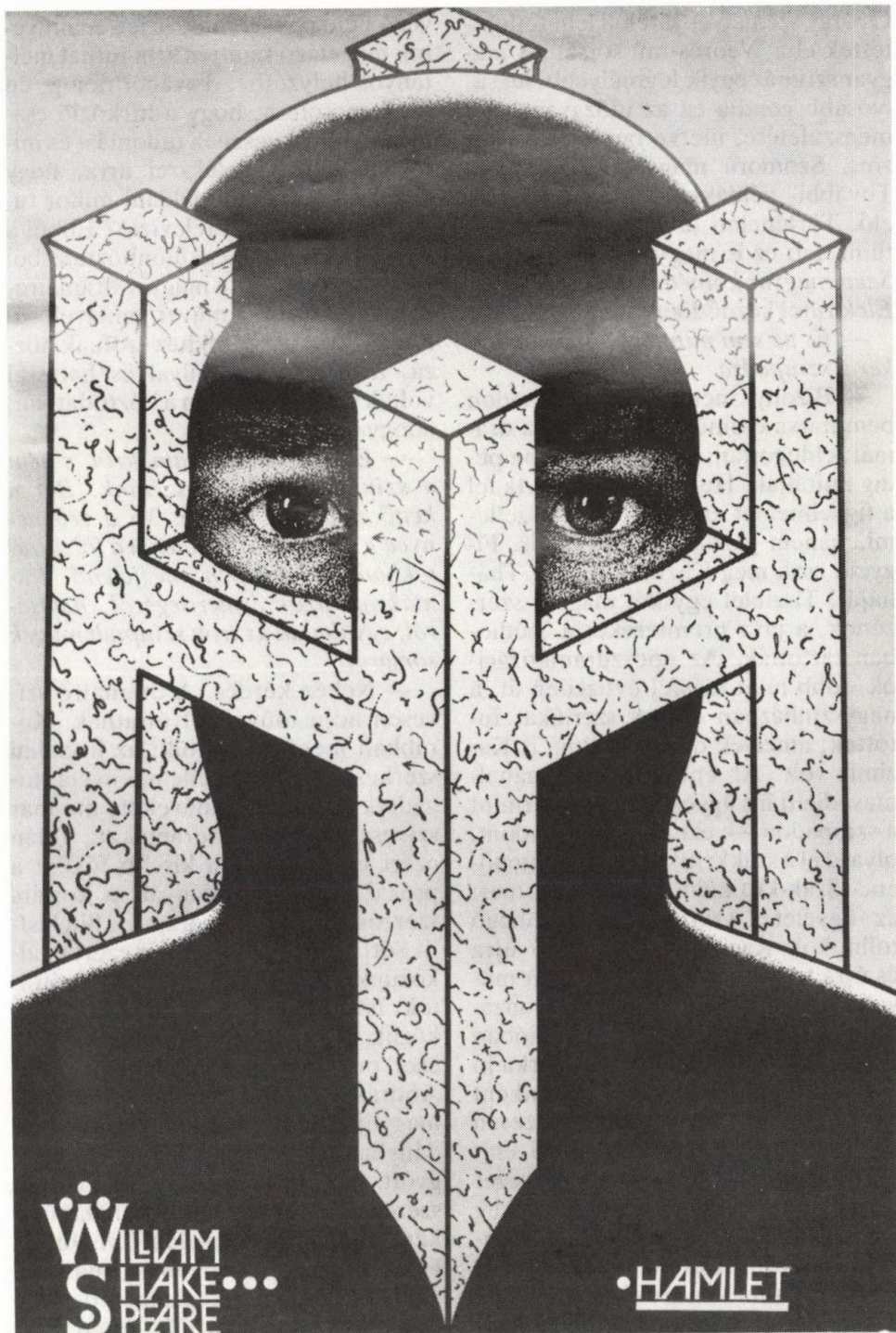
Shakespeare nem beszél vissza

*Beszélgetés drámairodalmunk ütemzavaráról
Ablonczy Lászlóval*

Találkozásunk első percében elmondtam az író-újságíró-kritikus-szerkesztő Ablonczy Lászlónak, hogy volt már előzménye a mi beszélgetésünknek ebben a folyóiratban. A líráról és a prózáról beszélgettem másokkal; azzal a kimondott, sőt ki is nyomtatott hozzátoldással, hogy bár a nyolcvanas évek magyar irodalmáról van szó, ilyen irodalmi korszak természetesen nem létezik. Előzmények és várható következmények figyelembevételével beszélhetünk csak a nyolcvanas években született alkotásokról. Mindjárt az első mondataival ehhez kapcsolódott, megerősítendő az elfajta vélekedést.

— A drámák esetében különösen nem lehet ilyen irodalmi korszakalkotást használni. Mert egy-egy megírt, sőt nyomtatásban megjelent dráma sorsa, élete, vagyis színpadra jutása sokszor hosszabb és nehezebb, mint a könyveké. Azaz: a verseké, a novellaké, a regényké, és így tovább. Azt is tudjuk, hogy miért. A színház élő, eleven közönséget képes teremteni estéli előadásaival; amely történelmünk és mindennapi életünk annyi kérdésében nem az ideológiának és a perc-politikának, hanem a mindenkori igazságnak akar megfelelni. Tehát nyilvános közegben többet, mást, lényegesebbet mondhat, mint ahogyan például a kultúra több évtizedes

mindenese vagy a hivatalos napilap hivatali posztjánál is magasabb kinyilatkoztatásokra felkent főideológusa vélekedik. Németh Lászlótól Sarkadin át Örkényig hosszú a sor a bizonyásra: a magyar drámaírók, a magyar színpadi művek jobbára nem élhették a maguk természetes életét, hanem felsőbbek kegye döntött sorsukról. Ami megalázó és szellemellenes helyzet. Örkény István *Voronyezs* című drámája például máig sem volt színpadon. Még a negyvenes évek végén Várkonyinak azért nem engedték bemutatni, mert egy orosz partizánlány sosem lehet szerelmes az ellenség katonájába. Együgyű és mosolyogtató szempont; s lám évtizedeken át döntő érvként működhetett! A *Deficit*, Csurka István darabja a nyolcvanas évek egyik nagy szenzációja volt a Pesti Színházban; holott a hetvenes évek elején már próbálták Pécssett, eljutottak a főpróbáig, de akkor leállították. De említhetem például Weöres Sándort is. A *Kétfejű fenevad* című drámája is több mint egy évtizedet szunnyadt Csipkerózsika-álmában. Elmondhatjuk Weöressel kapcsolatban: életre szólóan sikerült őt kivonni a színházi életből, több drámát nem is írt. Sík Ferenc Pécssett kétszer is próbálni kezdte a *Kétfejű fenevadat*, hirdette a Gyulai Várszínház is. Sík Ferentől tudom: Aczél

WILLIAM
SHAKE...
SPEARE

• HAMLET

György személyes játéka lehetetlenítették el a Weöres-mű sorsát. A magyar színház egyik legmélyebb, legsúlyosabb gondja ez az időzavar a mű megszületése, illetve bemutatása között. Szomorú magyar hagyomány. További példakkal hozakodhatnék elő. Történelmi távlatban nézve úgy tűnik fel: ez is magyar sajátosság. A *Szép magyar komédiától* és a *Magyar Elektrától* kezdődően maig.

— És az sem mindegy, hogy mi hol kerül színpadra.

— Bizony nem! Nagyszínpadon bemutatva eseményé avatják a drámát; eldugottan, stúdiószínpadon pedig imitálják. Hubay Miklós hívta fel a figyelmemet erre a nemcsak szellemi, hanem gazdasági trükkre is. Figyeld csak meg Kazimir Károly Tháliáját! Tisztelet egy-két magyar szerzőnek, a java premiereket a Stúdióban tartották. Az eposzdramatizációk, több mint másfél évtizeden át, a nagyszínházban százas szériákat futtattak; amelyek dramatizálója is Kazimir volt. Az eposzok java származás, dilettáns ügyeskedés — mármint a színpadon —; ezt nem én mondom, olvasd el a szakkritikákat visszamenően. (Szak-kritikákat, mondom, mert az ügyeletes szárnysegédek, lihegő tollnokok Kazimirt dicsérendő újra és újra felbukkantak.) A magyar művek ősbemutatójának anyagi vonzataira is utaltam. Míg a Stúdióban Eörsi, Jókai Anna, Hubay, Csurka jó esetben több évadon át is esetenként nyolcvan-száz néző előtt, összesen tíz-tizenkétezer színházba járó embert s tizen- vagy huszonvalahányezer forint honoráriumot jelentett, addig Kazimir főkönyvelője évek során ennek sokszorosát utalta a főnökének. Ebből is láthatod a trükköt: a magyar dráma ügye, legtöbbször még ked-

vező példák esetén is, üzleti manőverek megalázó szintjén sem juthat méltányos helyzetbe. További dolog, én ide kapcsolom, hogy a hírközlő csatornák miről vesznek tudomást és miről nem. Te emlékszel arra, hogy Csurka-premierről például mikor tudósított utoljára a televízió? Ebből a válogatásból, megkülönböztetésből következik, hogy a magyar drámairodalomnak azok a művei, amelyek súlyosak, sorskérdésekhez szólnak hozzá, nem azzal a súllyal és hatással voltak és vannak jelen a köztudatban, ahogyan kellene.

— Elsősorban a drámákról, s nem a színházi életről beszélünk. Bár a kettő elválaszthatatlan. Mi a véleményed a nyomtatásban, tehát a folyóiratokban, kötetekben megjelenő drámákról, azok ismertségéről, hatásáról; egyáltalán az írott színpadi művek sorsáról?

— Nehéz kérdés. A drámaíró szívesen adja művét folyóiratnak. Korábban megfigyelhettük: az irodalmi szerkesztők némi ellenszenvvel fogadták a színpadi műveket; ma már szívesen közölnek drámákat. Talán azért is, mert jóval kisebb főként a prózai kínálat, s hiányát, a kortárs szerzők jelenlétét, a dráma is hitelesíti. Sőt! (Hangjátékokkal is ezért találkozunk talán oly gyakran a folyóiratok hasábjain.) A legtöbb drámát közlik is a folyóiratok; tehát néhány ezer példányban megjelennek. Sütő András *Advent a Hargitán* című drámagyűjteménye harminckétezer példányban az 1987-es könyvhéten elfogyott. Sőt már akkor a hiánylistán szerepelt. S itt kezdődik a kiadás és a kereskedelem képtelen viszonya. Hogy a gyors utánnomás, második kiadás csaknem elképzelhetetlennek tűnik a szakmában. Te érted ezt?

Siker valami, pénzügy is — és mégsem úgy az, hogy még több érdeklődő olvasó otthonába eljusson?! De azért minden személyeskedés nélkül tudnék nem mutatkozni akadály, akinél nem mutatkozni akadály, hogy siker-könyvét azonnal újra kinyomják. Ám Sütőt említettem, s mondok más példát is vele kapcsolatban. Az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat könyves részlege, név szerint Török Margit ügyszeretetének köszönhetően, példás gyorsasággal húszezer példányban jelentette meg a *Kalandozások Ihajcsuhajdiában* című mesejátékát. Hogy miért húszezer példányban, amikor a szakma harminckétezret rendelt? Megkérdézhethetné erről az azóta leváltott igazgatót. Vagy Török Margitot, aki azóta a Színháztudományi Intézetben dolgozik, otthagyta cégét; talán ő elmondja miféle besúgások, politikai rágalmak, kollégák sanda és mögöttes megjegyzései közepette vívta ki a könyv nyilvánosságát... Feltételezésem, hogy a drámagyűjtemények több példányban fognak, mint a hatvanas években. De azért ne áltassuk magunkat: olvasni inkább csak az értelmiségi rétegek olvassák ezeket. Az egyetemistákat is hozzájuk értem. A terjesztés és a színházak közömbössége is visszahúzó erő. Franciaországban például minden színházban lehet szakkönyveket vásárolni. A közönség az estén látott művet nyomtatásban is megvásárolhatja. Nálunk példászerűen művelte ezt a szolnoki színház, de aztán „pénzügyi nehézségek” miatt abbamaradt ez a kiadói kezdeményezés. Szolnokon a drámák rendezőpéldányát adták közre sokszorosítva. A jó ötlet nyomán a néző még azon is gondolkozhatott, hogy a rendező mit húzott a műből és miért éppen úgy húzta meg.

Az utóbbi időben sok színházakkal, művészekkel, drámákkal foglalkozó könyv jelenik meg. De aligha vásárolhatod meg ezeket a színházakban.

— *A szakma mennyire ismeri a nyomtatott műveket?*

— Megjelennek drámák folyóiratokban, kötetekben, van, aki elolvassa őket, van, aki nem. Az elmúlt évtizedben számtalan színházi emberrel, igazgatóval, dramaturggal, rendezővel beszélgettem, s meglepett mennyien műveletlenek és tájékozatlanok. Sokan nem ismerték, nem olvasták a régi Tiszatáját, sem az Alföldet, noha mindkettő folyamatosan közölt színpadi műveket, színházi írásokat. Jó idővel később, pletykák nyomán hallották egy-egy mű hírét, s akkor rohanvást igyekeztek a lappéldányt megszerezni. De sokan nem olvasták (nem olvassák) a határon túli magyar irodalmi folyóiratokat sem. Azt hiszed, hogy Sütő Lócsiszárját vagy Székely János Caliguláját az Igaz Szó jóvoltából fedezték fel? Tévedsz. Na most gondolkodhatsz a felkészülésen, vagyis a főiskolai képzésen is. Hogy a magyar színház olyan kiváló tudósa, mint Hubay Miklós, a főiskolának nem kellett. S hogy legutóbb, a hatvanas évek közepén megjelent magyar drámatörténetben például az áll, hogy a Jézusfaragó embert Tamási Áron írta. De nemcsak a bemutatás, hanem az újraértelmezés, a felújítás is fontos volna. Ám ha tájékozatlan vagy műveletlen a dramaturg, a rendező, honnan lenne érzékenysége arra, hogy az idő mely műveket igényelné értelmezni? Példák sorát említhetném, de engedd meg, hogy egy fordulattal a legnyugtalanítóbb terepre, a gyermek- és ifjúsági színházak ügyére tereljem beszélgetésünket. Többször kérdezték

tőlem hivatásos színházak: mit mutassunk be a gyerekeknek? Nincsenek művek, mondták, s én mindannyian ajánlottam: játsszanak Jankovich-erencet. Kérdő értelmessé vártam; beszélgetőtársaim pedig nem tudta, hogy Jankovich kötetnyi mesejátékot írt, s azok 1957-ben *Bűvös hegy* címmel meg is jelentek. Benedek Elek *Többsincs királyfi* című magyar színpadi remeke az elmúlt negyven évben egyszer került színre, akkor is amatőrök, az Universitas együttes tagjai játszották. Az Arany János Színház, amelynek feladata, sőt kötelessége az értékes magyar gyermek- és ifjúsági drámák, mesejátékok bemutatása, egyáltalán nem teszi a dolgát. Név szerint is mondom: Keleti István igazgató, rendező és szerző személyesen felelős ezért. Cukás Istvántól kezdve hosszasan említhetem, kikkel kéne együtt dolgoznia; s játszani Weörest, Zelket stb. Helyette direktorságának első két esztendejében saját gyermekét, irodalmiatlan, értéktelen dramatizációit mutatta be; az idén méltóztatott a *Köszívű ember fiai* előadására vállalkozni. De nézd meg a színház egyheti repertoárját! Két-három alkalommal Keleti István jelenti a gyerekeknek a mesét, az irodalmat és a színházat. Arany János népének ez azért több, mint túlzás. A felsőbb irányítás ezt nemcsak elnézi, hanem Keleti Istvánt még különféle elismerésekre is érdemesíti. De ez már az egészset jellemzi.

— *Ha így áll a helyzet, nem beszélhetünk csak a drámáról, mint irodalmi alkotásról. Igazad van, kihagyhatatlan a színház. De akkor a dráma és a színház kapcsolatával együtt említeni kell az író és a színház kapcsolatát is. Erről mi a véleményed?*

— Shakespeare-től máig ott alakult ki igazi színházi élet, ahol egy-egy színház felvállalt egy-egy drámaíró. És felvállalta — bukásaival együtt; ezt hangsúlyozom! A drámaíró bizalmat kér a színháztól — mondta Sütő András az Egy lócsiszár virágvasárnapja kaposvári bemutatója kapcsán. Akkor ő a Pompás Gedeonja után a Csillag a máglyánig élvezte a kaposváriak bizalmát. Rejtély nekem azóta is, hogy azt követően miért bontották fel a baráti együttműködést. Olyannyira, hogy az egykori kaposvári-szolnoki fiatalok a Nemzeti Színház vezetőiként a *Szuzai menyegző* előadását felsőbb erősködéssel műsorra tűzték ugyan, de maguk nem voltak hajlandók színpadra állítani. Házaltak a szöveg példánnyal: ki vállalja? Megalázó játszadozás ez — és nemcsak Sütő Andrással történt meg. Ha egy darab megbukik, akkor a színház a szerzőt kiveti magából. Az író házalhat tovább. Ezért lett „esetleges” szerző Páskándi Géza; ezért nem tudott megmaradni Hubay Miklós sem egyetlen színháznál. Ami abszurdum: gyakran siker nyomán is szakítottak. Élő magyar írókat bemutatni persze nemcsak a siker kockázata, személyes okok is nehezíthetik. Shakespeare nem beszél vissza, de az élő magyar szerző jelen van, illő a tanácsait meghallgatni; jót-rosszat mond, de provokálja az „idilli”-békés munkát, amelyet nálunk oly szívesen hangoztatnak a siker, a „teremtő” munka feltételeként. Ami pedig nem más, mint fülledt, önelégült belterjesség. Képzeld el, például Hubay Miklós, aki ropant művelt ember, ott ül egy próbán és ellentmond valamiben. Szophoklész-től Beckettig sokkal jobban ismeri a világ drámaírását, mint bármelyik élő klasszikussá avatott színházi táltó-

sunk. A feszültséget nehéz elviselni, különösen ha a mágusról kiderül: próbaközi és büfébeli bölcsességei mégse oly végleges érvényűek, mint ahogy ahhoz csapatának hajbókolni és ámuldozni kell. Hubay, Páskándi...; inkább nem kell. Sütővel kedvező a helyzet; próbára se, premierre se engedik át. Vele tehát idilli az együttműködés. No, de ezt már ironikusan mondtam, mert Sütő amúgy is illedelmes szerző. Harag György többször és hosszan beszélt együttműködésük zavartalanságáról.

— *Mondd, mi a dramaturg feladata?*

— Munkaköre, megbízatása szerint az, hogy az írókkal folyamatosan kapcsolatot tartson. Műveltségével, hozzáértésével, emberi tulajdonságaival inspiráljon. Nálunk többnyire ez komolytalan alibi állás. Pénzhajhász kritikusok bulija például; Illyés Gyulával beszélgetve ő hozzátette: tisztelet a kivételnek. Kevés az olyan példa, mint Osztovits Leventée, aki bizonyára ritkán tartózkodik Nyíregyházán, de a színház szellemi tájékozódásában és tartásán az ő jelenléte mégis látszik.

— *Nehézségekről beszéltél, amelyek egy-egy mű színpadra jutását, s végső soron a színházi életét befolyásolják, meghatározzák. Azt gondolom, egy-egy rendező értelmezési készsége is segítheti vagy ellehetetlenítheti a művek igazolását.*

— Igen. Példával szolgálok. A rendezők, dramaturgok egy része nyíltan vagy sanda célzásokban érezteti: Németh László nem drámaíró. Maradjunk a kimondott névnel! Maga Németh László is tudta, hogy *Győzelem* című drámája színpadi életművének harmadik vonalába tartozik. Vesztésben ezzel a tudattal

Latinovitsnak adták ezt a Balaton-felvidéken játszódó drámát, mondván: ha már mindenáron rendezni akar, hát rendezzen! Majd belebukik. Ezt kapta tehát, és nem kérte. De izgatta a feladat, s főképp az a szellem, amely Németh László darabjait áthatja. Átgondolta, újraálmodta, alakította, meghúzta — s egy csodálatos előadást teremtett. A képességeivel, a beleéléssel egy valóban csodálatos, szinte világian liturgikus előadássá emelte. Azért is, mert nem kívülről, hanem belülről közelítette meg Németh Lászlót. Mondhatok más példát is. Közkeletű vélemény színházi körökben: Móricz nem drámaíró; az *Úri murit* csak-csak tudomásul veszik, de a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*, jobb esetben operett prózában. És mégis: Harag György Kolozsvárott 1980-ban sorskérdéses darabbá emelte. Hogyan? Utánanézett a mű keletkezésének. Móriczot 1914 telén Kós Károly hívta Sztánára, egy protestáns bálra. E jókedvű multság hangulatát idézte fel a kisregény, majd jóval később az ebből írt vígjáték. Nemsokára jött az első világháború. A cigányos mulatozás Haragnál áttűnt az időbe. Abba a torokszorító és vérző 1914-es esztendőbe, amelyben Ady jajdult a „minden egész eltörött” felismerésében. És valósággá vált drámai, történelmi víziója: „...és ha Erdélyt elveszik”? Erdélyt elvették. Elvették azért is, mert átmulattuk, átandalodtuk a történelmet. Míg a romárok rafináltan politizáltak, ágenseik a trianoni végzésre hangolták a világ politikusait, mi az isteni igazságszolgáltatásról és az örök magyarságról ágáltunk. Harag Muzsikaszója erre döbrent rá bennünket. A mulatozás nála ágyúdörgésbe fült — a vígjátékból sorsdráma lett. Miért említem

ezt? Azért, hogy igazoljam: tehetség, látásmód, hajlandóságban fogant érzékenység kérdése is, hogy mi lesz jó színházi előadás és mi nem. Tehát mi a modern, és mi nem.

— *A színház mulasztásairól beszélünk jobbra. A könyvkiadásban látsz-e pótolnivalót?*

— A könyvkiadók érdemét, eredményeit hosszan sorolhatnám; a művek megszületésével inkább ütemet tartottak-tartanak, mint a színházak. De hadd utaljak hiányokra ezúttal. Képtelenség, hogy még színházak, szakemberek könyvespolcáról is hiányzik, antikváriumokban fellelhetetlen a Dömötör—Kardos-féle *Régi magyar drámái emlékek*, amely több mint negyed százada, a nacionalizmus gyanúsítgatásaitól kísérvé, méltatlan példányszámban jelent meg. A hosszú címlista helyett néhány további példát! Csiky Gergely, Szigligeti Ede és mások gyűjteményes drámakötete is hiányzik. Közelebb jöve az időben, például Kós Károllyal szemben is adósságaink vannak. Sárközi György *Dózsa*-drámája kötetben máig nem jelent meg. Tomcsa Sándornak egy drámakötete most a Kriterionnál megjelent, még a Magyar Színházi Intézet könyvtárában sem találod meg. Ebben olvasható a *Műtét* (1939), amelynek előadásáról színházi embereinknek gondolkodniuk kéne.

— *Nemcsak nekem, ennek a folyóiratnak, illetve olvasóinak, de bárhol, bárkinek szívesen beszélsz a drámákról, ha érdekl. Így tudom, így hallottam.*

— Sok helyre meghívtak drámákról, színházról beszélgetni, ez igaz. De gyakran az van emögött, hogy azt szeretnék, ha én mesélném el, miről szól az általuk nem látott, nem olvasott színdarab. Ez főleg — és

megalázó is. Megtörtént, hogy meghirdetett sorozatot megszakítottam, mert még maximált TIT-gáziért sem vagyok hajlandó a színházi, a kulturális élet lemezlovasa lenni. Vannak, akik iskoláról iskolára, művelődési házról művelődési házra járnak; parádézna, szerkesztenek és kritikát írnak, el nem olvasott könyveket recenzálnak és dramaturgizálnak. Legyen nekik könnyű a lelkiismeretük és az adókulcsuk... Főleg az álszívélyeskedésben kimerülő együttléteket szerveznünk. Csak tétre, szellemi eredmény esélyére ígérkező összejevetelt lehet, van értelme szervezni. Színházi és irodalmi értelemben egyaránt. Az élmény, az előadás, a művek közös felidézésének van egyedül közösségmozdító ereje. Egyébiránt ne áltassuk egymást; a szervezők pedig takarékoskodjanak megalázóan szűkös háztartásukkal.

— *Beszélgésünk végül is nem a nyolcvanas évekről szól, hanem a mulasztásokról. Amelyek a nyolcvanas évekre összetorlódtak.*

— Igen. S még most is képtelen éveket élünk. Hogy egyhetes zavar és stop állt be azért, mert Spiró *Csirkefej* című darabjának nyelvére megjegyzést tett főideológusunk; hogy 1987 tavaszán néhány előadásra engedélyezték Kaposváron a *Kozmát*, ma is élő, tarthatatlan szellemi, színházi közéletünkről tanúskodik. Ha kérdezed, remélek-e változást, azt válaszolom: sürgetően szükség van rá. Évtizedek óta a műhelymunkát szorgalmazzuk. De megvalósítható volt-e paternalista politikánk eredményeképp? A magyar drámák életéhez, mint annyi más területen is, levegő, vagyis alkotói-műhelyi függetlenség szükséges. Szabadság tehát.

Mátyás István